

**РЕАКТИВНА ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ
СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ
(НА ПРИКЛАДІ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
У ВИБОРАХ 1939–1940 рр.)**

Визначено реактивну політичну активність як різновид політичної квазіактивності. На прикладі Західної України періоду утвердження сталінського тоталітарного режиму розкрито форми політичної квазіактивності, що спиралися на інституційно-організовану участь мас у політичному житті. Вказано, що будь-який вияв політичної пасивності сприймається як неприйнятний для даного типу політичного режиму, а його носії зазнають тиску репресивно-каральних та ідеологічно-пропагандистських органів.

Ключові слова: реактивна політична поведінка, сталінський тоталітарний режим, Західна Україна, вибори.

Докаш О.Ю. Реактивное политическое поведение в условиях утверждения сталинского тоталитарного политического режима (на примере активности населения Западной Украины в выборах 1939–1940 гг.)

Определена реактивная политическая активность как разновидность политической квазиактивности. На примере Западной Украины периода утверждения сталинского тоталитарного режима раскрыты формы политической квазиактивности, опиравшиеся на институционально – организованное участие масс в политической жизни. Указано, что любое проявление политической пассивности воспринимается как неприемлемое для данного типа политического режима, а его носители подвергаются давлению репрессивно-карательных и идеологически-пропагандистских органов.

Ключевые слова: реактивное политическое поведение, сталинский тоталитарный режим, Западная Украина, выборы.

Dokash Oksana. Reactive political behavior in the establishment of the totalitarian Stalinist political regime (for example, the activity of the population of Western Ukraine in the election of 1939–1940)

This article defines reactive political activity as a kind of political pseudo-activity. Example of Western Ukraine in the period of approval of the Stalin totalitarian regime revealed the form of political pseudo-activity that relied on institutional organized participation of the masses in the political life. It is stated that any manifestation of political passivity is perceived as inappropriate for this type of political regime and its media are under pressure repressive-punitive and ideological propaganda bodies.

Key words: reactive political behavior, Stalin's totalitarian regime, the Western Ukraine, elections.

Пропонована тема дослідження на основі здійсненого в попередніх публікаціях автора політологічного аналізу причин, характеру та наслідків утвердження сталінського тоталітарного режиму в Західній Україні в 1939–1941 рр., Північній Буковині в 1940–1941 рр. та Закарпатській Україні 1944–1945 рр. ви-

дається важливою в науково-теоретичному та практичному розрізах. Зокрема, вона дозволить виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо шляхів та методів подолання минулого негативного досвіду політичної квазіактивності, внесення змін у зміст підготовки фахівців, підготовку нових та вдосконалення існуючих навчальних курсів, їх навчально-методичного забезпечення.

Запропонована тема дослідження форм політичної активності за різних політичних режимів лише розпочинається вітчизняною політологічною наукою¹. Разом з тим вітчизняними істориками² та політологами³ проведено ґрунтовні студії передумов, характеру та наслідків утвердження сталінського тоталітарного режиму на початковому етапі Другої світової війни. Належним чином оцінюючи зазначені вище праці, хочемо запропонувати власну політологічну інтерпретацію характеру політичної активності мешканців Західної України на прикладів виборів делегатів Українських Народних Зборів, депутатів Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих.

Відповідно до поставленої мети слід вирішити наступні дослідницькі завдання:

– визначити характерну для тоталітарного політичного режиму форму політичної активності громадян;

– проаналізувати нормативно-процедурні аспекти виборів до Українських Народних Зборів 1939 р., Верховних Рад СРСР, УРСР та місцевих Рад депутатів трудящих 1940 р.;

– показати характерні форми реактивної політичної активності в процесі підготовки та проведення виборів 1939–1940 рр.;

– вказати на форми та масштаби пасивного та активного спротиву утвердженню сталінізму в Західній Україні через квазіінститут виборів

Виходячи із загальної класифікації політичних режимів на демократичні та недемократичні, до останніх може зарахувати авторитаризм (спосіб правління, за якого влада правителя або правлячого угруповання необмежена законом і непідконтрольна громадянам, які усуваються від процесу прийняття рішень) та тоталітаризм (політичний режим і суспільна система, які характеризуються насильницьким політичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої еліти, організованої в цілісний бюрократичний партійно-державний апарат, очолюваний вождем, тотальним контролем над суспільством і особистістю, нічим не обмеженим втручанням в усі сфери життя громадян.

Запровадження насильницьких методів управління суспільством та усунення переважної частини населення від діяльності у політичній сфері, навіть за умов прийняття та схвалення населенням принципів тоталітаризму внаслідок маніпулювання свідомістю, не сприяють активності індивідів через те, що від їх усвідомленого (потрібного тоталітаризму) вибору залежить лише внутрішній психологічний комфорт людей, але не політична ситуація у країні. Через це населення тоталітарної держави, навіть приймаючи цінності тоталітаризму, активно їх підтримувати не схильне⁴.

Політичний режим тоталітарного типу, як слушно зауважує Н. Кирилюк, потребує для свого повноцінного функціонування і відтворення мобілізаційної політичної квазіактивності населення⁵.

Зокрема, тоталітарний режим потребує такого типу політичної квазіактивності як реактивна політична поведінка, тобто зведення всіх проявів активності населення до реакцій на директиви політичної системи. За умов тоталітарного режиму можливими є майже всі форми політичної квазіактивності, що спираються

на інституційно-організовану участь має у політичному житті. Більше того: будь-який вияв політичної пасивності буде репресуватись як неприйнятний для режиму, оскільки політична пасивність відкидатиме міф щодо уявної ідеологічної та організаційної одностайності. Майже виключеними із спектру політичної активності є різноманітні прояви стихійної чи цілеспрямованої агресії, а також участі в діяльності політичних партій, заборонених владою. Загалом переважає мобілізаційна квазіактавність, що створюватиме ілюзію народовладдя⁶.

Сталінізм же розглядається, перш за все, як суспільна система тоталітарного типу, яка має свої особливості. Окрім рис, притаманних класичним моделям тоталітаризму, сталінський тоталітаризм взагалі і його втілення саме в Україні мали свої специфічні ознаки. До них українські дослідники відносять великодержавний шовінізм, геноцид проти українців, жорстоку колективізацію, які проявились передусім в штучних голодоморах, антиукраїнське спрямування репресій⁷.

Можемо погодитись із А. Томахівим, що внаслідок зовнішньополітичних комбінацій та виходу імперських прагнень сталінізму назовні, Західна Україна стала першим об'єктом насадження, «експорту» вже сформованого тоталітарного режиму, що супроводжувалось першим для практики сталінізму організованим, збройним опором йому⁸.

Для прикриття справжніх намірів керівництва Радянського Союзу та надання юридичному процесу входження Західної України до його складу легітимного характеру та демонстрації активної політичної участі місцевого населення у цьому процесі, з ініціативою про скликання Українських Народних Зборів та організацію Комітету для їхнього проведення до інших тимчасових органів влади звернулось саме Львівське тимчасове управління⁹. Вже 7 жовтня було опубліковане «Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України»¹⁰. Промовистим є той факт, що попри існування Комітету з підготовки до Народних Зборів, рішення про визначення дня голосування 22 жовтня 1939 р. та скликання самих Зборів 26 жовтня того самого року було ухвалене Військовою радою Українського фронту¹¹.

На чисельних мітингах і зборах трудящих колишніх воєводств Львівського і Тернопільського, в яких взяло участь понад 89 тис. осіб, було прийнято листа Центральному Комітетові ВКП (б) і Раді Народних Комісарів СРСР¹².

На підприємствах, в установах, учбових закладах, в містах і селах були створені тисячі гуртків, в яких виборці вивчали Положення, відозву Комітету по організації виборів, Радянську Конституцію. Так, у Станіславській області було організовано 6354 гуртки, в яких брало участь близько 300 тис. виборців. В Луцькій області працювало 15,3 тис. агітаторів, Станіславській – майже 13, 6 тис.¹³

Проведена під контролем радянських партійних та репресивно-каральних органів виборча кампанія до Народних Зборів Західної України дала очікувані організаторам результати, проте виразно виявила й несприйняття нової влади значною частиною місцевого населення¹⁴. У виборах до Народних Зборів Західної України взяло участь 4434 тис. виборців. 90,9 % з них проголосували за кандидатів, які були виставлені селянськими комітетами, тимчасовими управліннями, зборами робітників по підприємствах, зборами робітничої гвардії, зборами інтелігенції.

В той же час 325,9 тис. виборців проголосували проти запропонованих кандидатів, а 75,9 тис. бюлетенів були визнані недійсними¹⁵. За результатами голосування було обрано 1484 депутати. Кандидати в депутати, які балотувалися по 8 виборчих округах Луцької області і по 3 виборчих округах Львівської області, не

одержали більше половини голосів та в них було призначено проведення нових виборів¹⁶. Опосередковане уявлення про пасивний спротив місцевого, передовсім польського населення, на нашу думку, дають результати виборів по Тернопільщині, де вони залишалися найбільш організованими: проти запропонованих кандидатів висловилося 37 тис. виборців та ще майже 33,6 тис. бюлетенів були визнані недійними¹⁷.

1-2 листопада 1939 р. п'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 13-15 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила закон про прийняття Західної України до свого складу. Прийнятий Верховною Радою УРСР 1 листопада 1939 р. Закон передбачав прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. 14 листопада Верховна Рада УРСР одностайно ухвалила закон про прийняття до складу республіки Західної України. Після цього Народні Збори припинили своє існування.

24 березня 1940 р. відбулися вибори депутатів від західних областей до Верховних Рад СРСР і УРСР, а 15 грудня того самого року – вибори до місцевих Рад.

Під час виборчої кампанії, яка відбулася з 24 січня до 24 березня 1940 р., партійні організації і під їх керівництвом місцеві органи державної влади, комсомольські, профспілкові й громадські організації провели велику агітаційно-масову, пропагандистську і культурно-виховну роботу серед населення.

На підприємствах і в установах було організовано гуртки по вивченню Конституції СРСР і Конституції УРСР, радянського виборчого закону. Тільки у Волинській області до виборів депутатів Верховної Ради СРСР та УРСР було залучено 24 тис. агітаторів¹⁸. В Дрогобицькій області під час виборчої кампанії було прочитано 2020 лекцій і доповідей, не рахуючи бесід. Агітаторами працювало майже 20 тис. В області було 17,8 тис. гуртків по вивченню радянської Конституції і Положень про вибори. В цих гуртках навчалось 637,7 тис. виборців. Всього у проведенні виборчої кампанії брали участь понад 52 тис. чоловік (члени виборчих комісій, агітатори, довірені особи)¹⁹.

Результат такого «народного волевиявлення» був наперед визначений партійними структурами, які добирали відповідних кандидатів на безальтернативній основі, з врахуванням фактів брутального втручання партійних та репресивно-каральних органів у виборчий процес, коли, наприклад, у процесі реєстрації кандидатів на виборах до Верховних Рад СРСР та УРСР 24 березня 1940 р. тільки у Волинській області на різних етапах було знято 278 небажаних для нової влади кандидатів²⁰.

Нова партійно-державна номенклатура свідомо загострювала увагу до цих виборів, обмежуючи можливості політичної участі пояснення як те, що «класово-ворожі елементи і рештки не розгромлених буржуазно-націоналістичних партій – наклепами, провокаціями і залякуванням хотіли перешкодити успіхові у виборах»²¹.

24 березня 1940 р. у всіх виборчих округах відбулися вибори депутатів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. Загалом по західних областях УРСР участь у виборах взяло від 99,03 % виборців при виборах до Ради Союзу Верховної Ради СРСР до 99,98 % – Ради Національностей Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. Частка виборців, які проголосували за кандидатів блоку комуністів та безпартійних складала: до Ради Національностей Верховної Ради СРСР – 98,05 %, Ради Союзу Верховної Ради СРСР – 98,06 %, Верховної Ради УРСР – 98,09 %²².

Попри «всезагальну» підтримку сталінського блоку комуністів та безпартійних мали місце пошкодження бюлетенів, викреслення із бюлетеня кандидата чи інші форми виявлення негативного ставлення до нового політичного режиму. Так, на Тернопільщині на виборах до Ради Національностей та Ради Союзу Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР кількість виборців становила 939, 1 тис. осіб, з яких прийняло участь у межах 910,8–932,8 тис. осіб, при цьому в межах 18–19 тис. бюлетенів містили закреслене прізвище єдиного кандидата та близько 1 тис. були визнані недійсними²³. У Волинській області, де налічувалось 670 тис. виборців, явка участі склала 99,5 % та при цьому 9,3 тис. волинян проголосували проти висунутих кандидатів²⁴.

Під час виборів до місцевих Рад депутатів трудящих необхідно було обрати 6 обласних Рад, 200 районних Рад, 80 міських Рад і понад 5000 сільських Рад (всього близько 80 тис. депутатів)²⁵. Робота по підготовці до виборів місцевих Рад проходила за вже відпрацьованими технологіями. Так до роботи у 90 тис. виборчих комісій (обласних, районних, міських, сільських, окружних, дільничних) було залучено до роботи близько 400 тис. виборців. Десятки тисяч агітаторів проводили серед населення агітаційно-пропагандистську роботу, роз'яснювали радянську Конституцію, виборчий закон, знайомили виборців з біографіями кандидатів у депутати²⁶. Отже, а масштабами політичної квазіактивності виборча кампанія до місцевих Рад не поступалася попереднім виборам.

Отже, на основі проведеного політологічного аналізу можна стверджувати, що в ході виборів до Українських Народних Зборів 22 жовтня 1939 р., Верховних Рад СРСР й УРСР 24 березня 1940 р. та місцевих Рад депутатів трудящих 15 грудня 1940 р. політична активність мешканців набрала яскраво виражено квазіхарактеру, будучи реакцією на директиви політичної системи по підтримці шляхом голосування за безальтернативних кандидатів від «сталінського блоку комуністів та безпартійних». Переважна більшість нових радянських громадян прямо чи опосередковано прийняла нав'язану політичну систему, зокрема й прийнятний для неї спосіб політичної активності. Окремо хочемо вказати на те, що мали місце непоодинокі прояви відкритого опору та пасивного спротиву легітимації сталінського тоталітарного режиму в краї. Перспективним напрямом подальших політологічних студій може стати дослідження ролі ідеології тоталітарного режиму в об'єднанні атомізованого суспільства для боротьби з ворогами режиму.

1. Кирилюк Н. А. Політична активність громадян в умовах різних політичних режимів: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Н. А. Кирилюк. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P5.pdf 2. Гуменюк О.В. Радянізація західноукраїнських земель у 1939–1941 рр.: методи і напрями реалізації та сприйняття місцевим населенням: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. Наук / О. В. Гуменюк. – Чернівці, 2009. – 20 с.; Кондратюк К. Становлення і характер радянської влади в Західній Україні (вересень 193 – червень 1941 рр. / К. Кондратюк, С. Кондратюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5-6. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 347-356; Кучерепа М.М. Волинь: 1939–1941 рр. [Текст] / М. Кучерепа, В. Вісин. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с.; Литвин М. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. [Текст] / М. Литвин, К. Науменко. – К., 2010. – 80 с.; Литвин М.Р. 1939. Західні землі України [Текст] / М.Р. Литвин, О.І. Луцький, К.Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. – 152 с.; 3. Гулай В.В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія [Текст] / В.В. Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 460 с.;

Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. XX ст.): монографія [Текст] / Ярош Б. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки Лесі України, 1999. – 194 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект): монографія [Текст] / Ярош Б.О. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 176 с. 4. Чабанна М.В. Політична культура тоталітарного суспільства [Електронний ресурс] / М. В. Чабанна. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2008_82/07_chabanna_mv.pdf. 5. Кирилюк Н. А. Політична активність громадян в умовах різних політичних режимів: порівняльний аналіз [Електронний ресурс] / Н.А. Кирилюк. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P5.pdf. 6. Кирилюк Н.А. Цит. робота. 7. Терлецька І.В. Сучасний історичний дискурс сталінізму як форми тоталітаризму: монографія [Текст] / Терлецька І.В. – К.: КНТЕУ, 2009. – С. 155. 8. Томахів В.Я. Сталінізм як різновид тоталітаризму (історико-політологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / В.Я. Томахів. – Львів, 2001. – С. 14-15. 9. Відозва // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 9 (4 жовтня). – С. 1. 10. Кучерена М.М. Цит. робота. – С. 39. 11. Про день виборів // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. – Львів, 1939. – № 12 (6 жовтня). – С. 3. 12. Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України Українською РСР [Текст] / Бабій Б.М. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – С. 88. 13. Там само. – С. 88. 14. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук / В.А. Гриневич. – К., 2008. – С. 13. 15. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі (1939–1949 рр.): збірник документів і матеріалів / упоряд.: Павлюк В., Пількевич С., Ярошенко А. / за ред. П. Гудзенка, Ф. Шевченка. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. – С. 40. 16. Бабій Б.М. Цит. робота. – С. 98. 17. Возз'єднання – Цит. робота. – С. 41. 18. Ленартович О.Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія [Текст] / Ленартович О.Ю. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 105. 19. Бабій Б. М. Цит. робота. – С. 125. 20. Ярош Б.О. Цит. робота. – С. 130. 21. Державний архів Львівської області. – Ф. П-5001 Дрогобицький обком Компартії України. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 29. 22. Соколовська Т. Перші кроки соціалістичного будівництва в західних областях УРСР (1939–1941) / Т. Соколовська, І. Толкачов // У боротьбі за радянську владу і соціалізм: зб. наук. ст. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1960. – С. 98. 23. ДАТО. – Ф. П-1 Тернопільський обком Компартії України. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2. 24. Ленартович О.Ю. Цит. робота. – С. 106. 25. Бабій Б.М. Цит. робота. – С. 126. 26. Там само. – С. 126.

УДК 321.011

В. Л. ЗГУРСЬКА

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ХОДІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Значення мобілізації організацій громадського суспільства та соціальних рухів для встановлення і розвитку демократичних інститутів по-різному оцінюється в рамках концепції модернізації, історичної соціології, транзитології та колективних дій. Інтер-

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури